

גיליון זה מוקדש לתורם הישיבה אליהו בן שמחה לרגל יום הולדתו

יארץ ה' ימיו, ויתן לו חיים טובים, חיים של בריאות, חיים של שלום וברכה

שיחתו השבועית של ראש הישיבה - הרב יוסף צ. בן-פורת

בעומק העניין, מידת החסד ומידת הרחמים אחד הם! וארא שנת תשע"ח

למה פנה הקב"ה למשה עם שם של מידת הדין?

"וַיְדַבֵּר אֶל-לְהִים אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה' " (שמות ו, ב), פסוק זה מסתיר בתוכו תעלומה שעמדו עליה כל המפרשים. הפסוק אומר שאלוקים דיבר אל משה, אבל לא כתוב מה אמר לו. שכן חציו השני של הפסוק, מתחיל שוב במילה "וַיֹּאמֶר אֵלָיו" – הווי אומר, לפנינו אמירה חדשה. אם כן, מה היה הדיבור הקודם?

רש"י עמד על קושיה זאת ופירש: "וידבר א-להים אל משה - דבר אתו משפט על שהקשה לדבר ולומר למה הרעותה לעם הזה". בדבריו כלל רבינו שני הסברים, על השאלה הראשונה – מה דיבר אליו אלוקים? ענה – דיבר אתו דברי משפט. על השאלה השנייה – למה דיבר אתו דברי משפט? ענה – בגלל דבריו של משה אל ה', שנכתבו בסוף הפרשה הקודמת: "לְמָה הִרְעַתָּה לְעַם הַזֶּה לָמָּה זֶה שָׁלַחְתָּנִי" (ה, כב). אבל מה הם דברי המשפט שה' דיבר עם משה? האמנם הם הדיבורים שכתובים בהמשך?

ובמדרש (שמו"ר ו, א) מצאנו: "כיצד נאמר על משה לפי שכבר הודיע הקב"ה למשה... וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֶת לְבָבִי (ד, כא) ומשה לא שמר את הדבר הזה אלא בא להתחכם על גזרתו של הקב"ה והתחיל אומר ה' למה הרעות לעם הזה ועל זה נאמר שאותה חכמה ודעת של משה, של 'והוֹלִלֹת וְסִכְלֹת' (קהלת ב, יב) היו! 'כִּי מָה הָאָדָם שֶׁיָּבֹא אַחֲרַי הַמְּלֹךְ' (שם), וכי מה היה לו להרהר אחר מדותיו של הקב"ה 'אֲשֶׁר כָּבֵד עָשׂוּהוּ?'! (שם), מה שכבר גילה לו שהוא עתיד לחזק את לבו, בעבור לעשות לו דין תחת אשר העבידם בעבודה קשה. ועל דבר זה **ביקשה מידת הדין לפגוע במשה**. הדא הוא דכתיב: וידבר א-להים אל משה, ולפי שנסתכל הקב"ה שבשביל צער ישראל דבר כן חזר ונהג עמו במידת רחמים. הדא הוא דכתיב וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה' (שמות ו, ב)".

הרי לפנינו, שהמדרש ראה בדבריו של משה התבטאות קשה ביותר, ולכן פירש את הפסוק "וידבר א-להים" באופן חריף ביותר, שמידת הדין **ביקשה לפגוע במשה**, בגלל שהוא כביכול, העביר **ביקורת על בורא עולם!**

לדברי המדרש (שמו"ר ה, כג) שהובאו ברש"י (ו, א), הרי שלמרות שלמעשה הוא לא נפגע באופן מידי, הרי שהוא נענש על כך באופן חמור: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲתָה תִרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה

לְפָרְעָה' (ו, א) – במלחמות פרעה אתה רואה, ואין אתה רואה במלחמות של ל"א מלכים. שיעשה בהן נקמה יהושע תלמידך. מכאן אתה למד שנטל משה עבשיו את הדין שלא יכנס לארץ". הווי אומר, שהעונש שהוטל עליו במי מריבה (במדבר כ, יב) שורשו נטוע באותה תלונה וביקורת שהטיח בבורא עולם!

באוה"ח הק' פירש העניין: "עוד ירצה על זה הדרך, להיות שאמר משה למה הרעותה למה שלחתי, באה התשובה כנגד "למה הרעותה" דיבר אתו קשות, שדיבר לפני א-להיו בלא דרך כבוד, והעלים הכתוב הדברים לצד כבודו של משה". לדבריו, אמר הקב"ה למשה דברי תוכחה קשים ונוקבים, שמפני כבודו הוסתרו, ולא נכתבו.

מה היא ההנהגה שה' מגלה למשה, שהאבות הק' לא ידעו?

"וַיֵּאָרָא אֶל אַבְרָהָם אֵל יִצְחָק וְאֵל יַעֲקֹב בְּאֵל-שֵׁי וְשָׁמַי הוֹי"ה לֹא נִוְדַעְתִּי לָהֶם" (שמות ו, א). מפשוטו של פסוק משתמע, שהאבות הק' לא הכירו את שם הווי"ה. ותמה הרה"ק רבי צדוק הכהן מלובלין זצ"ל (פרי צדיק) בריש פרשתן: "וקשה שהרי לכל האבות נאמר כמה פעמים שם הווי"ה, ואף בפרשת מילה כתוב וַיֵּאָרָא הוֹי"ה אֵל אַבְרָם" (בראשית יב, ז)... בהבטחת הארץ כתב בפרשת לך בתחילת ביאתו לארץ ואחר כך בברית בין הבתרים בשם הווי"ה, וביעקב... ובהבטחת הארץ כתב וַיְהִי הוֹי"ה נֶצַב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי הוֹי"ה וגו' לָךְ אֶתְנַנְנָה וּלְזָרְעֶךָ" (כח, א). גם ביצחק נאמר: "וַיֵּאָרָא אֵלָיו הוֹי"ה וַיֹּאמֶר אֵל תֵּרַד מִצְרַיִם" (כו, ב). ובהמשך "וַיֵּאָרָא אֵלָיו הוֹי"ה בְּלִילָה" (כו, ד). כלומר, האבות ידעו, גם ידעו, את שם הווי"ה, אם כן, מה פישרו של הפסוק?

בספר אוה"ח ביאר: "עוד ירצה באומרו וְשָׁמַי ה' לֹא נִוְדַעְתִּי לָהֶם וגו' (שמות ו, א), פירוש הודעת יחוד ב' שמות יחד שהם "שמי ה' " שנודעתי לך כאומרו וידבר א-להים אני ה'. והוא סוד אומרו (מ"א יח, לט) ה' הוא הָאֵל-לְהִים'. והוא סוד אומרו (זכריה יד, ט) ה' אֶחָד וְשָׁמוֹ אֶחָד'. לא נודעתי להם להאבות, פירוש סוד ב' שמות יחד "שמי ה' " שהם א-להים הווי"ה, שהדין יעשה רחמים ורחמים יעשו משפט, לא נודעתי, והבן".

מתוך זה שסיים רבינו ז"ל את דבריו במילה "והבן" משמע, שהדברים שתומים וצריך האדם לבינה יתירה כדי להבינם. על כן לפי ערכנו, לא ירדנו לסוד העניין. אבל מצאנו דברים קצת יותר מפורשים בדבריו של הרה"ק רבי חיים מצאנז זצ"ל (דברי חיים וארא, ד"ה בפסוק): "דידוע דאלוקים מרמז על מידת הדין ומרע"ה בא לפני הקב"ה שקשה לסבול הקושי שעבוד והתנעם על מידת הדין... ולזה השיב לו הקב"ה... שהוא מוחץ ורופא כאחד. והנה בקריעת ים סוף היתה הנהגה של רחמים לישראל ודין למצרים. והוא ית' אחד עשה כאחת רפואה לישראל

ומכה למצרים, ועל זה אמרו בספרים שהקב"ה נקרא מיוחד, שהגם שעושה שני הפכים בבת אחת הוא לבדו אחד... נתבאר בתורה"ק 'וְיִדְעֶתָּ וְגו' כִּי הוֹי"ה הוּא הָאֱ-לֹהִים' (דברים ד, לג), היינו שבאמת **שמידת הדין הוא רחמים גמורים**. ולזה השיב הקב"ה 'וידבר אלוקים אל משה ויאמר אליו אני ה' , הינו **שאלוקים בעצם גם כן רחמים**, וה' אלוקים אחד... אך הקב"ה רצה להודיע למשה רע"ה **שעצם הדין הוא רחמים**, ולזה כתוב עוד 'ויאמר אליו' היינו אני גם כן **במידת אלוקים עצמו אני הו"ה**, שאחד בתכלית האחדות הו"ה אלוקים". עכ"ל.

פירוש דבריהם הק', שהאבות אמנם ידעו את כל השמות, ודאי את השמות הו"ה ואלוקים. אלא, שידעתם הגיעה רק לכך שהו"ה זה שם שכולו חסד, וא-להים זה שם שכולו דין, אבל **שלמעשה ההנהגה של שני השמות, אחת היא**, לזה לא הגיעו. הקב"ה מגלה למשה ששורש אחד לשני השמות. והדבר צריך ביאור רב.

סיבת בריאת העולם, שעלה ברצונו ית' להיטיב לברואיו

למדנו מפי סופרים וספרים, שסיבת בריאת העולם, היא שעלה ברצונו הפשוט לברוא ברואים כדי להיטיב עמהם. כמו שאמר אדוננו דוד הע"ה: "עוֹלָם חֶסֶד יִבְנֶה" (תהלים פט, ג). והדברים פורשו על ידי רבינו הרמח"ל ז"ל בכמה מקומות, בספרו "דעת תבונות" סי' יח (הוצ' הגר"ח פרידלנדר, תשמט):

"אמר השכל: מה שנוכל להשיג בענין זה הוא, כי הא-ל ית"ש הוא תכלית הטוב ודאי. ואמנם, מחק הטוב הוא להטיב, וזה הוא מה שרצה הוא ית"ש – לברוא נבראים כדי שיוכל להטיב להם, כי אם אין מקבל הטוב – אין הטבה. ואמנם, כדי שתהיה ההטבה שלמה, ידע בחכמתו הנשגבה שראוי שיהיו המקבלים אותה – מקבלים אותה ביגיע כפם, כי אז יהיו הם בעלי הטוב ההוא, ולא ישאר להם בושת פנים בקבלם הטוב, כמי שמקבל צדקה מאחר. ועל זה אמרו (ירושלמי ערלה פ"א, ה"ג): 'מאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה' [תרגום: מי שאוכל מה שאינו שלו – מתבייש להסתכל בפניו של הנותן]".

ובהערה הוסיף הגר"ח פרידלנדר זצ"ל: "שמה שכתב 'מחק הטוב הוא להטיב' – לא נאמר על עצמותו ית' כי אין הוא מוגבל על ידי חוקים, אלא ההכרה שהשי"ת הוא תכלית הטוב וכן הכלל 'שמחק הטוב הוא להטיב' – הם גילויים שחידש וגילה השי"ת לפי השגתנו ולמעננו, כדי שנוכל להבין את המידות האלה, ונלך ונדבק בדרכיו אלה שרצה לגלות לנו, ונדע כיצד למלא את רצונו שגילה לנו בזה".

בספר "דרך ה' " (ח"ב, פ"ח, א): "ואמנם ידענו באמת, שאין חפצו של הקב"ה אלא להטיב, והנה הוא אוהב את ברואיו כאב האוהב את בנו, אלא שמטעם האהבה עצמה ראוי

שייסר האב את בנו להטיבו באחריתו, וכענין שנאמר: 'כִּי פֶּאֶשֶׁר יִיָּסֵר אִישׁ אֶת בְּנוֹ ה' אֶל-לִהְיֶה מִיִּסְרָדְךָ' (דברים ח, ה). ונמצא, **שהמשפט והדין עצמו ממקור האהבה הוא נובע**, ואין מוסרו של הקב"ה מכת אויב ומתנקם, אלא מוסר אב הרוצה בטובת בנו וכמו שכתבנו".

בספרו "מלחמת משה" (כלל ה) כתב הרמח"ל ז"ל: "אמנם צריך שתדע, **שדאשית רצונו ית"ש, הוא להיטיב**, אלא שכדי להיטיב הטבה שלימה – קבע את המשפט, כדי שבסוף יהיה שכר האמיתי, כמו המיסר את בנו להיטיבו באחריתו. נמצא, **המשפט עצמו יוצא ונולד מן החסד שאמרנו**.

בראשית ברא אלוקים – במידת הדין – האם אין כאן סתירה לדברים הקודמים?

לאחר שהראנו לדעת שסיבת הבריאה היא **רצונו ית' להיטיב**, תעמוד לנגדנו, לכאורה, קושיה חזקה. שהרי ידועים דברי המדרש (בר"ר יב, טו), שהובאו בדברי רש"י "ולא אמר ברא ה', שבתחלה עלה במחשבה **לבראותו במדת הדין**, וראה שאין העולם מתקיים, והקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין. והיינו דכתיב (ב, ד) 'בְּיָוִם עֲשׂוֹת ה' אֶל-לִהְיִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם' " (בראשית א, א), הווי אומר שהכוונה היתה לברוא עולם שכולו דין!

אבל האמת היא, שאלו ואלו דברי אלוקים חיים ולא סתירה כאן, אלא אמת אחת לפנינו. **החסד הגדול ביותר הוא, שיקבל האדם את ההטבה על פי הדין**, ולא יקבל אותו בתורת "נדבה" כמו שמקבל האביון מתת מאדם שגומל עמו חסד. מפני, שזה מכונה "נהמא דכיסופא", כלומר, לחם שיש עמו בושה וכלימה. אבל מאחר ונתנה לאדם בחירה חופשית, כדי שלא יהא שכרו בגדר נהמא דכיסופא, לכן נוצר מצב שאין העולם יכול להתקיים בדין בלבד, ושיתף עמו מידת הרחמים.

ברם ידוע מדבריהם של רבותינו השל"ה, הרמ"ע מפאנו והגר"א ז"ל, שגם העולם שעלה במחשבה במידת הדין הוא בריאה והנהגה קיימת לדורות. ישנם יחידי סגולה, שעל פי בקשתם הם עומדים תחת הנהגת מידת הדין, בסוד העולם שעלה במחשבה. וזה מרומז בדברי הגמרא במנחות (כט, ב) במה שהשיב הקב"ה על הטענה, על שום מה מקבל רבי עקיבא יסורים נוראים עד מאוד – "זו תורה וזו שכרה"?! – "כך עלה במחשבה לפני". הפירוש, שהנהגת רבי עקיבא היא בסוד הבריאה במידת הדין, כפי "שעלה במחשבה תחילה"!

כתב מרן הגרש"ז מקלם זצ"ל במכתב לבנו (חוי"מ ח"א, מאמר קסב): "אז"ל כל האומד הקב"ה ותרו יותרו חייו (ב"ק ג, א) זכר נא בני נ"י בימי בחורותיך הקשית לי מפני מה אינו מוותר [הקב"ה]? ויפה הקשית, כי גם לי הוקשה זאת זה כמה. והשבתי לך תירוץ נפלא לישבו. אך עתה תהלה, יש לי תירוץ יותר מספיק וע' פנים לתורה...

מרן הגראי"ל שטיינמן זצ"ל: בעוה"ב שמחים על כל רגע ורגע של ייסורים!

והנה ידוע כי בריאת האדם בעוה"ז הוא רק שלא יהיה נהמא דכיסופא. והנה ויתור הוא נהמא דכיסופא. ולכן אם נאמר שהקב"ה מוותר, למה נברא בעוה"ז השפל, הלא כבר התענג בעולם שכולו טוב? אלא על כורחך, משום נהמא דכיסופא. הרי שאי אפשר לוותר לצדיק, כי הקב"ה יודע עונג נצחי מה הוא, ולמי שהוא אוהב אי אפשר לוותר. כי צער הפסד חלק מהעולם הנצחי, איך ערוך ודמיון לצער היותר גדול, בעוה"ז. ולכן [הצער] אינו אלא לטובתו. והמשפט צדקה גדולה היא באין ערוך לה!"

כלומר, שתמורת הצער שהקב"ה גורם לאדם בעוה"ז, יהיה לו שכר גדול אלפי מונים, בעולם הבא לתקופה של נצח-נצחים!

סיפר ר' יצחק רביץ, שמרן הגראי"ל שטיינמן זצ"ל הגיע לבי"ח הדסה, לבקר את אביו ר' אברהם רביץ ז"ל שלושה ימים לפני פטירתו: "מצבו של אבא היה כבר מאד קשה. מיד עם כניסתו של מרן זצ"ל זיהה שמצבו של אבא חמור, וכך הסברנו לו. מרן זצ"ל ישב דרוך כולו, כאב רחמן. הוא דיבר עם אבא על הישארות הנפש. אבא שאל אותו, האם מותר להתפלל שיסתלקו ממנו הייסורים? ומרן השיב, שאמנם בעולם הזה מצטערים מהייסורים, אבל אחרי זה בעולם האמת שמחים על כל רגע ורגע של ייסורים!"

ועל פי זה יבואר ענין מוקשה מאוד. את הפסוק: "וּסְבִיבּוּ נְשִׁעֲרָה מְאֹד" (תהלים נ, ג) פירשו חז"ל: הקב"ה מדקדק יותר עם הצדיקים לכנס עמהם בקו הדין (יבמות קכא, ב). וכל השומע, עומד ותמה, הלוא אם כן לקתה מידת הדין, וכי מפני שאדם הוא צדיק, מדקדק ביותר בשמירת תורה ומצוות ירא ה' מרבבים, עובד ה' בלב ונפש, לכן מגיע לו עונש שידקדקו עמו באופן יותר חמור מאשר פשוטי עם? וביאר השלי"ה הק' (משפטים, סעיף לא) שהרי "מתחילה עלה במחשבה לברא במידת הדין, ראה שאין מתקיים, שיתן עמה מידת הרחמים" (בר"ר יב, טו). ופירוש הדבר "הרי לפי עצם האמת, הדין המדוקדק שנראה כף חובה, הוא בעצם כף זכות". מפני שכל שידקדק עמהם הדין כך שכרם לעוה"ב יהיה יותר גדול ופחות "נהמא דכיסופא". ולכן גדול החכמים בכל הדורות רבי עקיבא נידון בקשה שבמיתות, שסרקו בשרו במסרקות של ברזל מפני שכל ימיו ביקש זאת והתפלל שיזכה למות על קידוש ה'! (ברכות סא, ב).

כדי שתקבל הנשמה הנאה שהרוויחה בדין, הושם האדם בעולם הזה וניתן בו יצר הרע, הלא הן תאוותיו הגשמיות הנובעות מן הגוף. ואם מתגבר האדם על היצר ונפשו על אף לבושו הגשמי דבוקה בהש"ית, הרי שכשתשוב נשמתו לאחר צאתה מהגוף, לעולם העליון, כדי ליהנות מזיו השכינה, יהיה זה בדין עבור עמלה בעולם הזה, בלא שתחוש בושה, כשל מי שעשו

עימו חסד כשנתנו לו מתת חינוך. מכיוון שתכלית הבריאה, היא לתת לאדם את שיא ההנאה האפשרית, לנצח נצחים, לכן התחייב שירוויח בדין, את השכר שנותן לו ה'. מובן מאלינו, כי "המחשבה תחילה" שבה נברא העולם היא מידת הדין שהרי אם ינהג ה' עימנו במידת הרחמים, יהא שוב השכר הניתן לאדם בגדר לחם חסד "נהמא דכיסופא", דבר הנוגד את מטרת הבריאה. לכן הצדיקים הגדולים מבקשים הנהגה של מידת הדין בלבד.

והדברים מפורשים בדברי הספורנו ז"ל: "וַיִּדְרֵךְ יַעֲקֹב נֶדֶר וְגו' וְשִׁבְתִּי בְשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים" (בראשית כח, כ-כא) – "כלומר הנני מקבל עלי מעתה שהא-ל ית' המרחם, יהיה לי לאלוקים ויתנהג עמי במידת הדין!"

והיטיב לבטא זאת בספר מסילת ישרים (ט), במשל נפלא, מחיי היום יום: "כֹּל מֵאֵי דְעֵבְדִין מִן שְׁמַיָא לְטַב" (ברכות ס, ב). וְזֶה, כִּי אֶפְלוּ הַצַּעַר הַהוּא, וְהַדְחַק הַנִּרְאָה בְּעֵינָיו וְעָה, אֵינְנוּ בְּאֵמֶת אֶלָּא טוֹבָה אֱמֶתִית, וְכַמְשַׁל הַרְוּפָא הַחוּתָדָא אֶת הַבְּשָׂר אוֹ אֶת הָאֵבֶר שֶׁנִּפְסַד כְּדִי שְׁיִבְרִיא שְׂאֵר הַגּוּף וְלֹא יָמוּת, שְׂאֵף עַל פִּי שֶׁהִמְעָשָׂה אֶכְזָרִי לְכַאוּרָה, אֵינּוּ אֶלָּא רַחֲמָנוּת בְּאֵמֶת - לְהִיטִיבוּ בְּאֶחְרִיתוֹ, וְלֹא יָסִיר הַחוּלָה אֶהְבְּתוּ מִהַרְוּפָא בְּעֵבִיר זֶה הִמְעָשָׂה, אֶלָּא אֲדַרְבָּא - יוֹסִיף לְאֶהְבָּה אוֹתוֹ, כִּן הַדְּבָר הַזֶּה, כְּשֶׁיִּחְשַׁב הָאָדָם שֶׁכָּל מֵה שֶׁהִקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה עִמּוֹ - לְטוֹבָתוֹ הוּא עוֹשֶׂה, בֵּין שְׁיִהְיֶה בְּגוּפוֹ, בֵּין שְׁיִהְיֶה בְּמִמוֹנוֹ, וְאֵף עַל פִּי שֶׁהוּא אֵינּוּ רוֹאֶה וְאֵינּוּ מִבִּין אֵיךְ זֶה הוּא טוֹבָתוֹ, וְדַאי טוֹבָתוֹ הוּא, הִנֵּה לֹא תַחֲלֹשׁ אֶהְבְּתוֹ מִפְּנֵי כָּל דְחַק אוֹ כָּל צַעַר, אֶלָּא, אֶלָּא אֲדַרְבָּא תִּגְבֵּר וְנוֹסְפָה בּוֹ תִּמְיֵד."

ידוע המעשה מהרה"ק רבי יצחק מאיר מגור זצ"ל, בעל החידושי הרי"ם, שנפטרו לו ארבעה עשר ילדים בצעירותם. פעם התבטא "וכי מי הוא זה שיכול לעשות מעשה רע כזה, לקטוף ארבעה עשר ילדים צעירים? אין זאת כי אם בעל רחמים, רק לו נתקנו עלילות בוודאי בוודאי, שרק טוב הוא מעשה זה, למרות שאין האדם מבינו!"

אם נחזור לראשית הדברים, משה שהתאונן על כך, ששליחותו לפרעה לא רק שלא הביאה גאולה וישועה, אלא עוד החריפה את מצב השיעבוד והעבדות. התשובה האמתית היא, שמאחר והשיעבוד נועד להיות במשך ארבע מאות שנה, ועתה היה הכרח לקצרו למאתיים ועשר שנה, הרי שהיה מן הצורך להקשות את השיעבוד כדי שקושי זה יקצר את התקופה. הווי אומר, שהרע, לכאורה – היה טוב. הוא אשר אמר אלוקים למשה, שגם מה שנראה כמידת הדין, בעומק הדברים אינו, אלא רחמים.

סיכום: משה העביר ביקורת על הנהגת ה' ועל כך הוא ננזף על ידי בוי"ע, שאמר לו שלמעשה הנהגת הדין והנהגת החסד הנהגה אחת הן. כבר ידוע שהנהגת הדין היא חסד ברמה הרבה יותר גבוהה, אלא שאין ההדיוט חש בה.